

ЕПІСТЕМОЛОГІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ У ГАЛИЧИНІ В УМОВАХ БЕЗДЕРЖАВНОСТІ

**Вовкович Уляна Володимирівна - аспірант кафедри теорії та філософії права
Навчально-наукового інституту права і психології Національного університету
«Львівська політехніка»**

УДК 340.12

В статье сделана ретроспекция философско-правовых наработок украинских ученых, которые жили и работали в Галичине в конце XIX – XX ст.ст., в Вене и Праге. Этот период представлен не как изолированный от общеукраинского и европейского процессов развития правовой науки, а как такой, который достойно дополнял и развивал своими интеллектуальными усилиями контент, на который следует обратить современным исследователям внимание, чтобы создать свое истинное философско-правовое видение никем не деформированой философской истории национальной науки заданного периода украинской истории философии права.

Ключевые слова: источники украинского права, философско-правовые идеи, ретроспекция, эпистемология, рефлексия традиций.

În articol este făcută retrospectiva evoluției filosofice și juridice ale oamenilor de știință ucraineni, care au trăit și au lucrat în Galicina, la sfârșitul secolelor al XIX – XX și Viena și Praga.

Această perioadă este prezentată nu ca una izolată de toate procesele ucrainene și europene de dezvoltare a științei juridice, ci ca o perioadă care a avut o influență pozitivă și asupra căreia ar fi necesară atragerea atenției cercetătorilor moderni, pentru a crea adevărata lor viziune filosofică și juridică.

Cuvinte cheie: izvoare de drept ucrainene, idei filozofice și juridice, retrospectie, epistemologie, reflectare a tradițiilor.

The retrospection of philosophical and legal researches of Ukrainian scientists who lived and created in Galicia at the end of XIX- beginning of XX centuries and also in Vienna and Prague are considered in this article. This period is shown not as isolated process from Ukrainian and European processes of development of legal science, but as process which added and developed content by its own intellectual efforts. Modern researchers should pay attention to this content in order to create their own original philosophical and legal view to undistorted philosophical history of national science of this period of Ukrainian history of philosophy of law.

Key words: sources of Ukrainian law, philosophical and legal ideas, retrospection, epistemology, reflection of traditions.

Актуальність теми. Оскільки філософсько-правові ідеї в Галичині XIX – початку XX ст.ст. розвивалися не як окремішні процеси, відірвані від загального українського контексту, а набу-

вали свого розвитку, успадковуючи традиції науки філософії, історії, соціології, права і т. д., то відповідно корисним для повноти аналізу буде короткий екскурс у наукову діяльність україн-

ських правників, які жили й працювали в окресленому періоді історії держави та творили історію права, філософії.

Стан дослідження. До цього процесу екскурсу ми долучаємо великий масив правничих і філософських ідей таких учених як А. Андрієвський, В. Антонович, М. Павлик, І. Франко, О. Кістяківський, М. Драгоманов, М. Дашкевич, О. Терлецький, С. Дністрянський, В. Старосольський, О. Огоновський, І. Добрянський, О. Лопушанський, П. Стебельський, В. Вергановський Л. Біленький, С. Шелухин; зарубіжні дослідники – І. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель, А. Менгер, Ф. Кляйн, а також наші сучасники: В. Андрущенко, М. Примич, О. Гачко, І. Лісна, І. Лисий, І. Огородник, А. Токарська.

Однак, значна частина цих напрацювань не була об'єктивно задіяна в дослідженнях. Історія філософії писалася в суто ідеологічному радянському контексті, через осуд галицький період «випадав» із нього.

Мета нашої статті – відтворити об'єктивну картину процесів розвитку філософсько-правової думки в Галичині у кінці XIX – початку XX ст.ст., яка виформовувалася на ґрунті історичних традицій українського права, звичаєвого права попередньої доби.

Професор А. Яковлів у статті «Розвиток українського права в XVII–XVIII століттях» змалював картину того, що передувало появі й розвитку філософсько-правових ідей в Галичині. Він подав короткий історичний огляд подій, які знайшли місце від другої половини XVI і до кінця XVII ст. і які впливали на розвиток українського права цієї доби. Після цього приступив він до характеристики джерел українського права та зупинився перш за все на звичаєвому праві. XVII–XVIII ст. виявило українське звичаєве право надзвичайно активну живу силу й охопило чисто всі ділянки державного приватно-правового життя народу, воно містило в собі непорушно давні принципи українського права доби Руської Правди, доби земських уставних грамот та привілеїв поодиноких українських земель, та доби перед і після Литовського Статуту 1529 р. і прислужилося до збереження живого й тісного зв'язку права попереднього з добою XVII–XVIII в. Воно існувало й діяло рівнобіжно та поруч з писаним законом: Литовським Статутом, який

значну кількість звичаєвих норм запозичив і перетворив у норми писаного закону. З галузі звичаєвого публічного права, яке було чинним в сільських громадах та в місцевому самоврядуванні, розвинулось в XVII–XVIII в козацьке звичаєве право, що нормувало автономний устрій козацької громади, та поклало підвалини для державного права української держави – війська Запорозького. За доби української держави XVII–XVIII ст.ст. звичаєве право було основним джерелом українського права. Цілий державний устрій війська Запорозького, органів державної влади, адміністрації, війська, суду, їх фінансів, був створений на підставі неписаного права, а писані: акти й розпорядження, органів державної влади лише стверджували чинні звичаєві норми або на них базувалися. Звичаєве право модифікувало приписи закону або й цілком відмінювало їх.

З інших джерел українського права належить сюди Литовський Статут, що за своїм змістом і за мовою вважався за український національний кодекс. На Гетьманщині вживався Литовський Статут в редакції 1568 р. в друкованому виданні Матонича і в польських виданнях, а найбільш були в ужитку численні списки обох видань, як також переклади з польського видання та різні переробки Литовського Статуту для практичного вжитку. Але Статут з 1566 р. був лише субсидіарним джерелом права. Крім Литовського Статуту, помічним джерелом права в судах служили польські переробки Магдебурзького права, книги Щербича «Саксон» і Троїцького «Порядок». Твори Щербина й Троїцького принесли на Україну впливи, крім німецького, теж і польського, та римського права. Правові книги Магдебурського права послужили також для значної кількості українських переробок та підручних книг, які були розповсюджені у XVIII ст. Далі сюди належить проект зводу: «Права, по котрим судится малоросійській народ», що був складений на приказ російського уряду, видатними українськими правниками в 1743 р. Референт подав загальну характеристику цього зводу, долучаючи теж характеристику українсько-московських договорів, зокрібно основного договору з 1654 р.

Приступаючи до поодиноких родів українського права тієї доби, А. Яковлів звернув осо-

близьку увагу на характеристики державного права України-Гетьманщини, заговорив про державну територію війська Запорозького, про її кордони, про населення, далі про старшину, козацтво, духовенство, міщанство, вільних селян та папських підданих, про еволюцію тих верств та їх правового становища, про чужинців, як: росіян, євреїв, татар, циган і т. д. Подано загальний нарис державного устрою війська Запорозького, зокрема: генеральної ради й ради старшини, влади гетьмана, функцій генеральної старшини, органів місцевої адміністрації, системи Козацьких судів і т. д. Дослідник прийшов до висновку, що на устрою козацької держави відбилися давні принципи народоправства і що цей факт свідчить про неперервність традиції в розвою українського права, починаючи з доби Руської Правди. В карному праві зазначається перевага норм звичаєвого права в судовій практиці та приватно-правного характеру карної юстиції, відсутність усталеної карної системи, індивідуалізація злочинів і кар, погляд на кари як на засоби морального виховання, практика умовного засудження і т. д. Вказано на характеристичні принципи процесового права, а саме: ініціативу й «активність позовника в процесі, систему доказів» і центральну роль в ній присяги сторін, значення превентивних та забезпечуючих засобів, заведення розвідного й формально-писемного процесу і т. д. [Антологія, т. 2, с.137].

Опис особливостей розвитку українського права у XIX ст. належить ще одному автору, публікація якого з'явилася завдяки часопису Галичини. Йдеться про статтю професора А. Андрієвського «Українське право в XIX в.», матеріал, який був виголошений у Празі на Українському Правничому з'їзді 4–7 жовтня 1933 р.

Головні тези цього виступу такі:

1) Правову українську культуру Москва прийняти не могла, бо була непередбачена та мала інший світогляд; рівночасно дати щось з права Україні не могла, бо сама була напівкультурна. 2) Спроба створити для України окремий кодекс на початку XIX ст. скінчилась нічим; проект кодексу знищено, а для Полтавської і Чернігівської Губернії полишено деякі Норми спадкового права з Литовського Статуту 1588 р. Причини цього треба шукати в централізаційній політиці Москви. 3) Коли для дворянства цілої російської

імперії було видано X том зводу завдань, по часті, списаний з австрійської кн. зак., чому допоміг Карпаторус із Землюнської жули, вихованець Віденського університету, Балугянський, співробітник комісії Снерайського, почасти із французького кодексу, то більше ніж 90% українського народу залишилось без офіційного кодексу. Так не залишилось нічого іншого, як дозволити у волосних судах, де виключно селяни судились, вживати звичаєве право. 4) Українське звичаєве право не вийшло як *deus ex machina*, – це була стара практика від примінення Литовського Статуту в козацьких судах та магдебурзького права в ратушних судах, почасти прилаштована до нових обставин.

Однак відомі й історичні факти, які не сприяли розвиткові філософії права.

Провідні центри філософської думки в Україні – це Київська духовна академія та Університет Св. Володимира. Києво-Могилянська академія в кінці XVIII – на початку XIX ст.ст. через русифікаторську політику С. Миславського почали занепадати і перетворюватися на другорядний духовний провінційний заклад. Вже у 1817 р. академія була закрита, а через якийсь час 1819 р. на її основі була створена Київська духовна академія [І. В. Огородник, В. В. Огородник, с. 323].

Ряд публіцистів і письменників Галичини були активними проповідниками ідей демократії та спричинилися до розвитку філософії. Близьким за своїми поглядами до О. Терлецького є ще один громадський діяч і письменник та публіцист М. Павлик. Його світогляд дав йому можливість критикувати ідеалістичну філософію (Ніцше), релігію, суспільно-політичні умови Австро-Угорщини. Його ідеї зводилися до відстоювання демократизму, етичного і наукового соціалізму, гідності людини та рівноправності.

Особливо вагомою постаттю філософського напрямку цього періоду був І. Франко. Відомою є його громадська діяльність, видавнича та політична робота, за що його двічі заарештовували. У Відні захистив докторську дисертацію. І. Франко відстоював ідеї філософського реалізму, матеріалізму з елементами діалектики, первинності матерії, вторинності свідомості і духу, критики ідеалізму («рефлексії»), багатомірності людського буття, життя і смерті, добра і

зла. Франкові належить думка щодо догматизму у пізнавальному процесі, окремих теоретичних положень марксизму. Відомі ідеї Франка щодо індуктивно-аналітичного методу пізнання, поступального руху суспільства, сенсуального призначення життя, в основі якого – суспільна праця, робітничого руху, ідей К. Маркса і Ф. Енгельса щодо суспільного прогресу, який Франко бачив у розподілі праці, свободі людини, духовному розвитку, рівності, нівелюванні соціальної і майнової нерівності, у соціалістичних ідеях, відстоюванні подолання соціальної нерівності, революційного пасиву, наполягання на оновленні суспільства навіть і насильницьким шляхом. Поемою «Мойсей» І. Франко доводить виправданість боротьби народу за єдність власної держави, за громадські і етичні ідеали, за розв'язання проблеми співвідношення народних мас і їхнього лідера, народу як рушійної сили, що відстоює національні пріоритети, самостійність української культури, свободу і справедливість, національну мову. Це непорушні ідеї, які вже тоді були співзвучними з ідеями загальноєвропейськими.

Загальні висновки можна зробити такі. Філософські тенденції кінця XIX ст. – початку XX ст. зводилися до боротьби з «матеріалізмом і скептицизмом, захищали вищі духовні інтереси людської природи». Широко популярними в Україні на той час серед філософів були ідеї Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля. Як стверджують дослідники, «традиційною ознакою філософської думки в Україні завжди було тяжіння до розв'язання смислотвірчої, етичної проблематики, людської моральності, які зумовлювали становлення системи, національно-філософського світогляду. Тому, як стверджують вчені, не випадково, що за реальних умов того часу українські філософи зверталися насамперед до етичних вчень Канта і Фіхте, які являли собою єдину суто антропологічну доктрину цілісної людини, де процес пізнання абсолютного поєднувався з його моральним буттям» [Огородник, с. 324].

С. Дністрянський і В. Старосольський у статті «Українці – професори права» зауважували, що: по цей бік Збруча, тільки українські кафедри були доступні для українців. Тому плеяда професорів-українців була невелика. Щойно відкриття Українського Університету в Празі, а у ньому фа-

культету права і суспільних наук було переломною подією, та було перший раз в історії зорганізований осередок для наукової юридичної праці.

Автори статті констатують: «Нечисельну плеяду української професури права розпочинає перший учитель права, що у Львівському університеті викладав українською мовою, Олександр Огоновський. Поза звичайним некрологом в ч. 1–6 «Часописі Правничої» з 1891. р. немає праці, яка прослїдила б й оцінила б як слід постать його та працю. Постать Олександра Огоновського є без сумніву «репрезентативна» для покоління, до якого він належав. Як усі кращі представники молоді тодішньої інтелігенції, проявляв він «многобічність зацікавлень і діяльності та активність, – конечні особливо в добі, коли нечисленний гурт молодих «народовців» ставав до праці, яка вимагала далеко, далеко більше рук, чим їх було». [Антологія. Т.2. С.180-181].

Бож треба було йому ставити дослівно перші кроки на тому полі. Перші кроки! Значить, треба було класти підвалини під неіснуючу ще юридичну термінологію. Олександр Огоновський організує збирання правничої термінології. Не було ні одного українського підручника, – і він власноручно пише «скрипти» цивільного права, перші українські «скрипти», що вже по його смерті вийшли друком за редакцією професора доктора Петра Стебельського, як перший український підручник «Система австрійського права». Попри це, був Олександр Огоновський учителем, що утримував все найживіший зв'язок зі студентством – як індивідуальний, так і зв'язок з першою професійною студентською організацією, «Кружком Правників», якого був протектором. Все те відволікало його від наукової праці, а все ж і його науковий доробок не малий. Друком з'явилися такі його праці: «Schutz des Eigenthumsbesitzes nach dem Römischen Rechte», 1872. – «Erörterung zur Theorie des Tabular-Eigenthums») – (Габілітаційна праця, оголошена в «Gerichtszeitung», 1875). – «Die Geschäftsführung ohne Auftrag nach dem Österreichischen Rechte», 1877. – Österreichisches Ehegüterrecht» I. Teil., 1880. – «Замітки до теорії о блуді (error) при умовах облігаційних» («Часопись правнича» 1889). – «О зобов'язаннях природних» (там же 1889). – «Австрійське право облігаційне» (там же, 1891).

Доступ у Львові в університет був дуже трудний, іноді просто неможливий. Через те небагато імен українців було в списках професури Львівського університету.

Цісарським декретом з 23 березня 1862 р. систематизовано на правничому відділі Львівського університету дві надзвичайні кафедри для цивільної судової процедури і для австрійського карного права з українською мовою викладання. На цій підставі були першими на правничому відділі Львівського університету: Омелян Лопушанський для цивільної судової процедури і доктор Іван Добрянський для австрійського карного права, професор карного права і процесу доктор Петро Стебельський. Він належав до найбільше улюблених та поважаних професорів, – не тільки українськими студентами Львівського університету.

Серед української професури Львівського університету, не можна не згадати доктора Михайла Зобкова. Він викладав у Загребі і Софії. Помер Михайло Зобків як президент Сенату при верховному Суді в Сараєві 07.XII.1928. р. [Антологія.Т.2.С.183-184].

У 1908 р. габілітувався у Львівському університеті з цивільного процесу доктор Володимир Вергановський. Він відбув спеціальні студії у Відні та Берліні в часі, коли там студії цивільного процесу відбувалися в атмосфері освіженої глибоким реформаторським рухом, коли ще свіжий був вплив думок Антона Менґера, а нова австрійська цивільна процедура д-ра Франца Кляйна щойно увійшла в життя. Порівнюючи короткий час його діяльності в університеті, він мусів (попри професійну працю як суддя) повернути передусім до педагогічної праці. Було треба опрацювати лекції і (не було підручника) видати «скрипти», яких конче потребувало для науки наше студентство. Колиж ця конечна праця була зроблена і коли можна було повести наукову працю – прийшла війна.

Професор В. Вергановський – автор таких праць: 1. «Про побічну інтервенцію», 1903. – 2. «Значіння правного інтересу в цивільнім процесі», 1906. – 3. «Зміна позову», 1912. – 4. «Новеля до процесових законів», 1916. [Антологія.Т.2.С.185].

Діяльність професора доктора Станіслава Дністрянського належить до «доби», що є

зв'язана з львівським університетом, як і до слідує, в якій повстав за межами краю центр української науки. Складно всебічно подати в цій статті живу та плідну діяльність цього вченого і професора. В його педагогічній діяльності треба підкреслити щире й активне зусилля дати суспільству справді основно підготовлених практичних правників, далі його заходи придбати вчених, теоретиків у всіх юридичних ділянках. В останньому напрямі він, за часів своєї львівської діяльності, «добре був знаний молоді як пропагатор наукової спеціалізації». Палкий борець за справу українського університету, він бажав приготувати для цього університету вчених, що могли би зайняти всі кафедри юридичного факультету. Для приєднання молодих adeptів науки він старався добувати стипендії, підмоги, заходився влаштовувати їх для студій за кордоном і уможливити їм наукові подорожі за кордоном. Ця сторінка його діяльності не повинна бути недоцінена.

Дуже жива була його організаційна та редакційно-наукова діяльність.

Від 1900 р. утворив він редакцію «Часописи Правничої і Економічної» при Науковому Товаристві ім. Шевченка у Львові і видав 10 томів тої «Часописи». Опісля, коли із-за недостатку фондів закрито в Товаристві ім. Шевченка «Часопис Правничу і Економічну», постарався про фонди на видавництво Товариства українсько-руських правників у Львові журналу п. з. «Правничий Вістник», та видавав його аж до війни. В десятих томах «Часописи Правничої і Економічної» знаходяться побіч праць самого редактора переважно праці його учнів та старших правників, яких вдалося йому придбати до співпраці. Нема майже ні одного числа, де не було б бодай однієї наукової праці професора Дністрянського і де не було б кількох оцінок та рецензій з-під його пера. Сюди належить і його діяльність в еміграції в Українському Правничому Товаристві в Празі і праця при зорганізуванні правничого конгресу в Празі.

Переклад австрійського цивільного закону («Цивільне Право», Відень 1919, стор. 1–1062) являє собою наклад праці, який зрозуміти та оцінити може тільки той, хто хоч трохи знає складність кожного перекладу великого кодифікаційного твору та хто знає спеціальні терміно-

логічні труднощі, з якими боротися змушений був перекладати.

Характеристика і оцінка праць професора Дністрянського були би можливі тільки в окремій монографії. Він сам визнає за головні напрямні своєї наукової праці: поглиблення історичного методу, поглиблення філософського методу, поглиблення соціологічного методу та застосування наукових здобутків до розгляду, критики та практичної оцінки сучасних йому праць.

Зазначити ще треба те визнання, яке здобув собі професор Дністрянський у чужих німецьких та чехословацьких наукових правничих колах.

Розпочавши свою наукову та педагогічну працю у Львівському університеті і там продовжуючи її аж до світової війни, він був одним з організаторів українського університету, що повстав у Відні і перенісся до Праги. [Антологія.Т.2.С.187-188].

Висновки. Перший і найбільше аргументований висновок про загальні процеси розвитку філософії права в Галичині полягає у наявності в ній усіх рис європейськості.

Прийнявши європейськість – християнство, а через нього долучившись до інших чинників духовної Європи, зі своїми дохристиянськими витоками, в напрямі європейства, українська культура усвідомлювала себе культурою європейською. Усвідомлення європейськості зростали із національно-культурними піднесеннями – з кінця XVI і до початку XVIII ст., у першій половині XIX ст., у перші десятиріччя двадцятого сторіччя.

Наша культура європейська (принаймні у власній самооцінці), а в Європі знаходимо філософське поле своєї самоідентифікації, вектор культурного розвою виявляємо в тому, що у трагічній історії не втрачали власного обличчя, що зберегли – нехай і в «капсульних» варіантах – закладене в культурному прапорі. Це доводять значні за обсягом напрацювання вчених, які працювали в Галичині та в Українському вільному університеті у Відні, пізніше у Празі.

Література

1. Антологія правничої думки в Галичині: у 3-х т. / за заг. ред. М. М. Цимбалюка; укл. докт. юрид. наук О. В. Грищук, А. С. Токарська. – Львів: ЛьДУВС, 2013. – Т. 1. – 408 с.
2. Антологія правничої думки в Галичині: т.2/укл. докт. юрид. наук, проф. А.С. Токарська.-ЛДУВС.2017.-Т.2.-420с.
3. Антологія української юридичної думки: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.; упор.: В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; відп. ред. В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2002.
4. Гачко О. Чи можлива історія в епоху постметафізики? / О. Гачко // Наукові Записки Українського Католицького Університету. – Ч. III. Філософія І. – Львів, 2012. – С. 111–122.
5. Гримич М. В. Звичаєво-правова традиційна культура українців XIX – початку XX ст.: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня докт. істор. наук: спец. 07.00.05 – «Етнологія» / М. В. Гримич. – К., 2005. – 30 с.
6. Еволюція етосу юриста в Україні (історичний та соціально-психологічний нарис) / В. О. Лозовий, В. О. Рум'янцев, Л. В. Анучина та ін.; за ред. В. О. Лозоваго та В. О. Рум'янцева. – Х.: Право, 2011. – 264 с.
7. Енциклопедія українознавства / гол. ред. проф. В. Кубійович; перевид. в Україні: у 10 т. – Львів, 1993 (репринтне відтворення видання 1955–1984 pp.).
8. Лисий І. Я. Національно-культурна ідентичність філософії: сім наближень до теми / І. Лисий. – К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2013. – 180 с.
9. Лісна І. С. Становлення національної державності в Галичині (1918–1923 pp.): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / І. С. Лісна. – Львів, 1998. – 16 с.
10. Огородник І.В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: навч. посібник / І.В.Огородник, В.В.Огородник.-К.:Вища школа;Т-во «Знання»;КОО,1999.-543с.
11. Ренс Бод. Забуті науки. Історія гуманітарних наук / Ренс Бод. – К.: Вид-во Жупанського, 2016. – 376 с.
12. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. Енциклопедія, 1998.